

УДК 377.3:656.61.052

В. В. КУЗЬМЕНКО, М. І. БАБИШЕНА

м. Херсон

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ОДНА З МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗИТИВНОГО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ СУДНОВОГО ЕКІПАЖУ

У статті досліджено важливий соціальний детермінант, як толерантність. Показано внесок В. Сухомлинського у формування моральних якостей особистості. Акцентовано увагу на виявленні умов виникнення толерантності, а також визначено її роль в умовах забезпечення позитивного соціально-психологічного клімату екіпажу.

Ключові слова: толерантність, багатонаціональний екіпаж, організаційна культура, соціально-психологічний клімат.

Становлення професіонала відбувається протягом усього професійного шляху особистості та характеризується системою професійно важливих якостей, серед яких значне місце належить моральним якостям. Саме моральні якості особистості є поняттями моральної свідомості, за допомогою якої виокремлюються та характеризуються найбільш типові риси поведінки сучасного фахівця. Надзвичайну увагу формуванню моральних якостей приділяв В. Сухомлинський. Їхнє формування повинно проходити на основі гуманістичних ідей толерантності.

Значний огляд наукових і методичних публікацій, присвячений моральним якостям майбутніх фахівців, уміщений у роботах таких авторів як Л. В. Волкова, В. В. Клименка, М. П. Гуменюк, С. І. Лазуренка, М. В. Макаренка та ін.

Проаналізувавши наукову літературу, доцільно визначити такі моральні якості майбутніх судових офіцерів: гуманізм, толерантність, справедливість, громадянська совість, моральна воля, моральний обов'язок, професійна чесність, колективізм, принциповість, працелюбність, відповідальність, оптимізм, доброзичливість.

Мета статті – проаналізувати поняття толерантності та довести, що вона забезпечує позитивний соціально-психологічний клімат судна.

Відношення до людей, природи, праці, самого себе є стрижневими психологічними ставленнями особистості, норми яких устанавлює та регулює суспільство. Саме толерантність виступає перед людиною як моральна якість, яка пред'являється людині чи групі

людей, здійснювати певні вчинки у взаємодії з іншими людьми, будувати своє життя відповідно до моральних принципів.

У контексті педагогіки толерантність трактується як готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди й порозуміння (О. Безносок, С. Болдирева, С. Бурдіна, В. Калашин, Д. Колесов, К. Вейт, В. Шалін та ін.). В аспекті психологічного підходу – це виникнення в індивіда зниження сенситивності до фактів взаємодії, що пов'язане з особливостями темпераменту, захистом від фрустрації, комплексом імперативних настанов щодо прояву великодушності стосовно іншого [3].

Толерантність – це інтегральна характеристика індивіда, визначальна його здатність у проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем для відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації й розвитку позитивних взаємин з собою та навколишнім світом [11].

Поняття «толерантність» найбільш розроблено в студіях західноєвропейських учених. Значна кількість західноєвропейських та американських праць присвячена вивченню проблеми толерантності як важливої умови знаходження компромісів та подолання конфліктів як на рівні окремої родини, так і на рівні світового розвитку. Зокрема роботи С. Мендус, Б. Єлмонд, М. Дамита, М. Ворнока, П. Рікера, А. Каравалльо, Г. Фітцджеральда, Р. Драу, В. Нейгана, К. Хілла розглядають толерантність як одну з провідних соціальних цінностей та умов особистого й суспільного розвитку.

У теорії російського сучасного наукового знання мають місце різні підходи до розуміння феномену «толерантність» через його багатогатість.

Так, В. Котусенко, розглядаючи комунікативну ситуацію – діалог, зробив висновок, що пасивний учасник буде прагнути витримати вплив із боку активного співрозмовника та виявляти терпіння, що і є, на його думку, власне толерантністю [4].

С. Карпов, виходячи з принципової непізнанності іншого, назвав три типи толерантності: толерантність як байдужість, терпимість переносити іншого та любов [4].

Р. Валітова на основі проведеного нею аналізу розглядала явище толерантність як терпимість [2].

У вітчизняній науці філософськими дослідженнями, присвячених вивченню окремих аспектів толерантності, займалися Е. В. Швачко, Ю. А. Іщенко, О. В. Тягло, Є. Бистрицький, В. Сухомлинський та ін.

На думку Ю. А. Іщенка, проблема толерантності в перехідні історичні етапи виступає по суті проблемою терпимості. Автор вказує, що толерантність як відповідна норма практично-моральної свідомості, реалізується через світогляд людини, її внутрішній світ [5].

Є. Бистрицький робить висновок про те, що толерантність означає можливість знаходження в ситуації паралельного існування з усім інакшим. Автор враховує культурні світи індивідів, тобто локальний спосіб буття людей, їхній повсякденний життєвий світ, який максимально визначає їхню поведінку та зв'язки в суспільстві [1].

Проблему толерантності Е. В. Швачко розглядала як «золоту середину», яка конструктивно зрівноважує прояви позиційних крайнощів відносин та виступає як здатність до подолання соціального егоїзму [10].

В основі концепції гуманізації освіти В. Сухомлинського лежать гуманістичні ідеї толерантності. На його думку, найважливішими моральними якостями є честь, любов і повага до людей, доброта. Особливу увагу педагог звертав на гуманізм взаємин людини та колективу. На його погляд, – це діалектична єдність двох взаємопов'язаних і взаємозумовлених сторін, єдність, що постійно розвивається й удосконалюється: з одного боку, пік-

лування й відповідальність людини за людину та колектив, з іншого боку, – відповідальність і піклування всього колективу. Стосунки людини з людиною, за В. О. Сухомлинським, розкриваються насамперед у праці на благо людей; отож як людина працює для інших, так виявляється її гуманізм. Взаємини відтворюються у свідомості людей через їхню діяльність. Зокрема в таких, як допомога, співучасть, співпраця. Не існує спеціальної «науки любові», – зазначив В. О. Сухомлинський, є наука людяності, а тому той, хто опанував її азбуку, – підготовлений до благородних духовно-психологічних і морально-естетичних взаємостосунків.

Таким чином, В. Сухомлинський розглядав колектив як складну, духовну, інтелектуальну, емоційну, організаційну спільність особистостей, що розвивається та діє на засадах поваги до кожної особи, визнання її самостійності та спільного творення добра.

В. Сухомлинський вірив, що виховання справжньої особистості «базується не на принципах авторитарної педагогіки, а на загальнолюдських моральних цінностях» [7, 329]. У своїй праці «Як виховати справжню людину» В. Сухомлинський розкриває суть таких понять, як патріотизм, відповідальність, гідність, терпимість тощо. Однак великий педагог виступає проти терпимого ставлення до зла: «Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиримим до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям...» [7, 165]. В. Сухомлинський зауважує, що є межа допустимого: «Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки... Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре» [7, 162].

Проаналізувавши різні визначення терміна «толерантність», ми схилиємося до визначення В. Котусенка, Ю. Іщенка, Р. Валітової, В. Сухомлинського та розглядаємо в нашому дослідженні це явище як взаємодію особистостей на засадах згоди та порозуміння.

Так, толерантність виступає як інструмент, що дає змогу орієнтувати всіх членів екіпажу на спільні цілі, мобілізувати ініціативу, поліпшувати процес комунікації тощо. Толерантність тісно пов'язана з організаційною культурою плавскладу, бо саме за дотриман-

ня екіпажу на судні її складових, забезпечується гармонізація колективних та індивідуальних інтересів, у результаті чого приводить до отримання позитивних наслідків роботи та до досягнення високих результатів.

Серед спроб визначити структуру організаційної культури найбільш удаюю, з точки зору нашої проблематики, є пропозиція Ф. Харриса й Р. Морана [9].

Вони виокремлюють 10 найважливіших складників організаційної культури:

- 1) усвідомлення себе та свого місця в екіпажі;
- 2) комунікативна система й мова спілкування (використання усної, письмової, невербальної комунікації, відкритості комунікації, тощо);
- 3) зовнішній вигляд, одяг і подання себе на роботі (спецодяг, охайність тощо);
- 4) звички й традиції щодо їжі (організація харчування членів екіпажу, періодичність і тривалість харчування; чи харчуються члени екіпажу різних рівнів разом або окремо тощо);
- 5) усвідомлення часу, відношення до нього та його використання (ступінь точності й відносності часу; дотримання тимчасового розпорядку й заохочення за це; монохронічне або поліхронічне використання часу);
- 6) взаємини між людьми (за віком і підлеглістю, статусом і владою, за ступенем мудрості й інтелекту, досвіду й знання, рангу й протоколу, за релігією й громадянством тощо; ступінь формалізації відносин, отримання підтримки, шляхи вирішення конфліктів);
- 7) цінності (набір морально-етичних орієнтирів) і норми (як набір припущень і очікувань відносно певного типу поведінки);
- 8) віра, відношення або причетність до чогось (віра в керівництво, успіх, у власні сили, взаємодопомогу, етичну поведінку, у справедливість; ставлення до колег, вплив релігії і моралі);
- 9) процес розвитку працівника й навчання (бездумне чи усвідомлене виконання роботи; покладання на інтелект або силу; процедури інформування працівників; визнання або відмова від логіки в міркуваннях і діях; абстракція й концептуалізація в мисленні або завчання; підходи до пояснення причин);

10) трудова етика й мотивування (відношення до роботи та відповідальність у роботі; розподіл і заміщення роботи; чистота робочого місця; якість роботи; звички на роботі; оцінка роботи й винагорода; відносини людина-машина; індивідуальна чи групова робота; просування по роботі) [6].

Таким чином, реалізація цих складників створює позитивні умови для формування чіткої організаційної культури багатонаціонального екіпажу.

Треба зазначити, що толерантність у середині багатонаціонального екіпажу повинна проявлятися в комунікації. Моряк постійно контактує з представниками різних країн, які є носіями ментальних особливостей, певних релігійних норм, національних якостей, завдяки чому виникають специфічні комунікативні бар'єри, що породжують не тільки різну інтерпретацію понять, але й узагалі різне світовідчуття, світорозуміння, світогляд. Тому зняття комунікативних бар'єрів у багатонаціональних екіпажах – є ідентифікація, уподібнення себе іншому, тобто переживання емпатійності щодо інших членів екіпажу: співчуття, взаємопідтримка, взаємоповага, тобто толерантне ставлення, яке допоможе зрозуміти один одного, сприйняти відмінності іншого з повагою тощо.

Толерантність виступає ознакою впевненості в собі й усвідомлення надійності власних позицій. У зв'язку з цим виникає необхідність формування уявлення про інші культури, знання її особливостей, а також уміння розуміти інші культури. Морська професія вимагає легкого оперування цими складниками всередині суднового екіпажу, що є можливим за наявності бажання подолання бар'єрів між представниками різних культур, уміння встановлювати контакти, розуміння культури та звичок інших національностей, уміння поставити себе на місце іншого у складній ситуації.

Позитивний морально-психологічний клімат формується завдяки толерантності – нормальним людським стосункам та організації безконфліктної трудової діяльності на борту судна.

Треба зазначити складники позитивного соціально-психологічного клімату екіпажу:

- цілеспрямованість, яка характеризує мету взаємодії, тобто потреби, ціннісні орієнтації членів екіпажу, засоби та способи взаємодії;
- мотивація, що розкриває причини трудової, пізнавальної та комунікативної активності членів екіпажу;
- емоційність, що виявляється в емоційних відношеннях людини у процесі взаємодії з іншими, у специфіці емоційних реакцій, неформальних стосунках у середині екіпажу;
- стресостійкість, що характеризується здатністю екіпажу узгоджено та швидко мобілізувати емоційно-вольовий потенціал для протидії деструктивним силам чи умовам;
- інтегрованість, що забезпечує необхідний рівень єдності думок та узгодженості дій;
- організованість, що сприяє нормальному функціонуванню всього екіпажу [6].

Отже, толерантність розглядається як система позитивних налаштувань людини до інших людей на основі певної сукупності особистісних та групових цінностей. Набір цих цінностей у разі толерантного відношення визначає орієнтацію на позитивне сприйняття відмінностей інших. На індивідуальному рівні – це здатність сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також – особливості поведінки та способу життя інших. Саме терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань є умовою стабільності та єдності суднового екіпажу, особливо тих, які не є гомогенними ні в релігійному, ні в етнічному, ні в інших соціальних вимірах.

Таким чином, до складників толерантності можна уналежнити: багатство та різноманітність стосунків між членами колективу, доброзичливість як домінуючу атмосферу життя колективу, турботу про людину, дух

відповідальності за неї, співпереживання, спільну діяльність, спрямованої на творення добра, гармонійне поєднання громадських і особистих інтересів, взаємну відповідальність і вимогливість до особистості.

Розглянутий матеріал не вичерпує усіх сторін важливого соціального детермінанта як толерантність. Це питання потребує подальшого розгляду в наукових та методичних дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби // С. Макеєв (керівник авторського колективу). — К.: Політична думка, 1997. — С. 147—168.
2. Валітова Р. Толерантность как этическая проблема: диссертация кандидата философских наук. — М., 1997. — 287 с.
3. Валітова Р. К истории понятия толерантности / Р. Валітова. — М., МГУ, 1994. — 197 с.
4. Диспут о толерантности / В. Малахов, Е. Левченко, С. Карпов, Ю. Завгородний // Философская и социологическая мысль. — М., 1994. — № 11—12. — С. 208—217.
5. Іщенко Ю. Толерантність як філософсько-світглядна проблема // Філософська і соціалістична думка. — 1990. — № 4 — С. 44—55.
6. Менеджмент морських ресурсів [навчальний посібник] / уклад. О. П. Безлуцька, А. П. Бень, М. О. Колегаєв, Л. Д. Кошелик, Л. Б. Кулікова, О. М. Лещенко, В. Б. Нестеренко, К. В. Перепада, С. М. Тригуб, В. Ф. Ходаковський, М. М. Цимбал. — Херсон: Херсонська державна морська академія, 2012. — 100 с.
7. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибр.твори: В 5-ти т. — Т. 2. — К.: Рад. школа, 1976. — С.149—918.
8. Сухомлинський В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. — К.: Радянська школа, 1973. — 287с.
9. Управління людськими ресурсами: філософські засади [Електронний ресурс] / Воронкова В. Г., Попов С. М. та ін. — Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/15840720/menedzhment/upravlinnya_lyudskimi_resursami_-_voronkova_vg
10. Швачко Е. В. Толерантность как психолого-социальный феномен // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2001. — № 2. — С. 154—170.
11. Allport G.W. Historical Background of Modern Social Psychology // A Handbook of Social Psychology / Ed. by G.Lindzey. Cambridge: Addison-Wesley, 1954.

V. V. KUZMENKO, M. I. BABYSHENA
Kherson

TOLERANCE AS ONE OF MORAL QUALITIES FOR PROVIDING POSITIVE SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CLIMATE OF SHIP CREW

Such important social determinant as tolerance is investigated in the article. The contribution V. Sukhomlynskyi into the formation of the individual moral qualities is shown. Attention is focused on the detecting conditions for the tolerance emergence, which role in terms of providing positive social and psychological environment of the crew is determined.

Key words: tolerance, multinational, crew, organizational culture, social and psychological climate.

В. В. КУЗЬМЕНКО, М. И. БАБИШЕНА

г. Херсон

ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ОДНО ИЗ МОРАЛЬНЫХ КАЧЕСТВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПОЗИТИВНОГО СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА СУДОВОГО ЭКИПАЖА

В статье исследован важный социальный детерминант как толерантность. Показан вклад В. Сухомлинского в формирование моральных качеств личности. Акцентировано внимание на выявлении условий возникновения толерантности, а также определено ее роль в условиях обеспечения позитивного социально-психологического климата экипажа.

Ключевые слова: толерантность, многонациональный экипаж, организационная культура, социально-психологический климат.

Стаття надійшла до редколегії 18.07.2014

УДК 372

Р. В. КУЛІШ

м. Миколаїв

В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО РОЛЬ КОЛЕКТИВНИХ ВЗАЄМИН У ФОРМУВАННІ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті йдеться про роль колективних взаємин у формуванні толерантності особистості в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Визначення нагальної потреби суспільства в толерантній особистості та недостатньою спрямованістю системи освіти на її виховання; між потребою освітньої практики в науково-методичному та змістовному забезпеченні процесу виховання толерантності та недостатньою його розробленістю в педагогічній теорії та практиці.

Ключові слова: толерантність, особистість, колектив, колективні взаємини.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства виховання толерантності набуло особливої актуальності, що актуалізує проблему подальшого розроблення теоретичних положень та одержання нових емпіричних даних щодо вивчення ролі колективних взаємин у формуванні толерантності особистості в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Здійснюються наміри по-новому подивитися на світ, подолати перепони, які роз'єднують людей, утвердити між ними стосунки на засадах гуманізму та взаєморозуміння. Тому активізується процес пошуку ефективних механізмів виховання особистості в дусі толерантності, поваги до прав і свобод інших людей незалежно від їхньої національної, соціальної приналежності, поглядів, світосприйняття, способів мислення та поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що ідеї виховання толерантності мають глибоке коріння в поглядах Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, Л. Толстого, М. Монтессорі, К. Вентцеля,

Р. Штейнера, М. Реріха, О. Швейцера, К. Ушинського, В. Сухомлинського, Ш. Амонашвілі.

Дослідженню підлягали й окремі педагогічні аспекти толерантності. Зокрема розглядалося формування ставлення вихованців до толерантності як суспільно значущої цінності (В. Береговий, І. Бех, Т. Болотіна, Б. Гершунський, О. Грива, О. Клепцова, І. Крутова, В. Лекторський, М. Міріманова, Р. Рієрдон, П. Степанов); виховання міжетнічної толерантності (Г. Абдулкарімова, Н. Єдигова, Н. Магомедова, Ф. Малхозова, Н. Мольденгауер, З. Мубінова, В. Тишков); формування міжособистісної толерантності учнівської молоді (Г. Безюлева, Г. Скрябіна, Г. Солдатова, О. Шарова, Г. Шеламова); розвиток толерантності в контексті педагогічної взаємодії (Ю. Тодоровцева, В. Сухомлинський).

Розробкою методичних рекомендацій із формування толерантності в школярів займаються сучасні вчені, а саме О. Асмолов, Л. Байбородова, В. Беляєва, В. Глебкін, М. Ковальчук, М. Магура, Г. Погодіна, М. Рожков, Г. Солдатова, Л. Федоренко, Л. Шайгерова, О. Шарова, О. Щеколдіна.